

Feministička epistemologija i teorija stajališta

Vodopija, Mia

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:131:558807>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-06-24**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA FILOZOFIJU

Mia Vodopija

**FEMINISTIČKA EPISTEMOLOGIJA I TEORIJA
STAJALIŠTA**

Diplomski rad

Mentor: prof. dr. sc. Borislav Mikulić

Komentor: dr. sc. Mislav Žitko

Zagreb, lipanj 2020.

SADRŽAJ

1. UVOD	1
2. FEMINIZAM I FILOZOFIJA.....	4
3. FEMINISTIČKA EPISTEMOLOGIJA	9
4. TEORIJA STAJALIŠTA	15
5. „MUŠKO GLEDIŠTE“, EPISTEMIČKA PRIVILEGIRANOST I ESENCIJALIZAM	23
6. ZNAČAJ I RELEVANTNOST FEMINISTIČKE EPISTEMOLOGIJE.....	28
7. ZAKLJUČAK	30
8. LITERATURA.....	32

Sažetak

Feminističke filozofkinje nalaze u filozofskom kanonu da su norme poput razuma i objektivnosti definirane kao kontrast bilo kakvom pojmu koji filozof povezuje sa ženama i ženstvenošću. Na taj način filozofija isključuje sve što je povezano sa ženama. Feministička epistemologija želi spriječiti isključivanje žena proučavanjem načina na koje spol utječe na naše koncepcije znanja, spoznavatelja, prakse istraživanja i opravdanja te identificira kako dominantne koncepcije dodjeljivanja znanja i opravdanja omalovažavaju žene i druge podređene skupine. Feministička teorija stajališta, kao jedno od glavnih sredstava feminističke epistemologije, uvelike je pridonijela razumijevanju odnosa između privilegiranog znanja i moći, kritike znanstvenog znanja i vrednovanja prethodno odbačenih gledišta. Polazište feminističke teorije stajališta jest da u društvima stratificiranima rasom, etničkom pripadnošću, klasom, rodnom i seksualnošću, aktivnosti onih na vrhu ograničavaju ono što osobe mogu razumjeti, ne shvaćajući da iskustva i životi marginaliziranih pružaju posebne probleme koje treba objasniti ili istražiti. Iako nije bez kritika, doprinos feminističke epistemologije se očituje u otkrivanju patrijarhalne, falocentrične prirode razuma i objektivnosti.

Ključne riječi: feminizam, feministička epistemologija, feministička teorija stajališta, epistemologija stajališta, patrijarhat

Abstract

Feminist philosophers find in the philosophical canon that norms like reason and objectivity are defined as a contrast to any notion that the philosopher associates with women and femininity. In this way, philosophy excludes everything related to women. Feminist epistemology seeks to prevent the exclusion of women by studying the ways in which gender influences our conceptions of knowledge, cognition, research and justification practices, and identifies how dominant conceptions of knowledge and justification belittle women and other subordinate groups. Feminist standpoint theory, as one of the most important tools of feminist epistemology, has greatly contributed to understanding the relationship between privileged knowledge and power, critique of scientific knowledge, and valuing previously rejected views. The starting point of feminist standpoint theory is that in societies stratified by race, ethnicity, class, gender, and sexuality, the activities of those at the top limit what individuals can understand, not realizing that the experiences and lives of the marginalized provide special problems to explain or explore. Although not without criticism, the contribution of feminist epistemology is manifested in the revelation of the patriarchal, phallogentric nature of reason and objectivity.

Keywords: feminism, feminist epistemology, feminist standpoint theory, standpoint epistemology, patriarchy

1. UVOD

Epistemologija je filozofska disciplina koja se usredotočuje na prirodu, izvore i granice onoga što se može znati. Iako je tradicionalnim epistemolozima bitno ono što je potrebno za znanje, mnogi suvremeni epistemolozi zainteresirani su za socijalne aspekte u proizvodnji, otkrivanju i stvaranju znanja. Ti filozofi spadaju u školu socijalne epistemologije. Socijalna epistemologija može se definirati kao konceptualno ili normativno istraživanje o društvenim dimenzijama znanja¹. Frederick Schmitt u svom radu o socijalnoj epistemologiji istražuje jesu li znanje i opravdanje individualni ili društveni. U radu se usredotočio na individualno opravdanje, definirajući društvenost kao gledište da ono što zadovoljava uvjete individualnog opravdanja uključuje društvene uvjete, a individualizam je nijekanje toga gledišta. Najveći dio pažnje posvetio je svjedodžbenom opravdanju, gdje je dokazivao protiv induktivnog slabog individualizma, po kojem su svjedodžbena vjerovanja opravdana na temelju vjerovanja u pogledu pouzdanosti svjedočanstva, koje je samo na kraju opravdano na temelju nesvjedodžbeno opravdanih vjerovanja. Schmitt smatra da promašaj induktivnog slabog individualizma jamči uzimanje društvenosti ozbiljno u obzir. Razmotrio je nekoliko verzija društvenosti u pogledu svjedodžbenog opravdanja i „uložio na kontekstualni metareliabilizam kao onaj koji najviše obećava“². Premda je svjedodžbeno opravdanje samo jedna vrsta opravdanja, Schmittov prigovor induktivnom slabom individualizmu pokazuje da je naše oslanjanje na svjedočanstvo široko rasprostranjeno. Prema tome, zagovaranje društvenosti u pogledu svjedodžbenog opravdanja podržava širok model za društvene uvjete među uvjetima individualnog opravdanja. Schmitt smatra da ako njegov argument posjeduje snagu, onda imamo razloga smatrati opravdanje i znanje duboko društvenima³. Ako je Schmittova analiza točna i usvojeni procesi izbora opravdanog vjerovanja socijalno su uvjetovani, onda možemo pretpostaviti da ti procesi mogu inherentno sadržavati mizogine predrasude i pristranosti koje žene diskvalificiraju kao pouzdane svjedoke.

Heidi Grasswick u svojoj knjizi *Feministička epistemologija i filozofija znanosti* piše kako su se mnoge feministkinje odlučile slijediti pristup epistemologiji usredotočen na agenta, odmičući se od reliabilizma⁴, koji kao opravdanje (i znanje) shvaća rezultat pouzdanih procesa

¹ Schmitt, Frederick: *Socijalna epistemologija*, u *Epistemologija - Vodič u teorije znanja*, Jesenski i Turk, 2004. str. 437

² Isto, str. 472

³ Isto, str. 473

⁴ Grasswick, Heidi: *Feminist Epistemology and Philosophy of Science*, Springer Netherlands, 2011. str. 13

generiranja istinskih uvjerenja, bez da je agent nužno svjestan reliabilizma. Pored toga, feministkinje su igrale značajnu ulogu u razvijanju argumenata koji sugeriraju da se političke vrijednosti ne mogu eliminirati iz dobre epistemske prakse, već igraju legitimnu sporednu ulogu. Takvi argumenti usredotočuju pažnju na to kako možemo odabrati odgovarajuće vrijednosti. Feminističke epistemologinje postavljaju pitanja koja se tiču vrste znanja koju proizvodimo, razumijevajući ta pitanja kao svojstveno epistemološka i odbacujući tradicionalnu segregaciju epistemoloških pitanja koja se tiču statusa tvrdnji o znanju – njihovu racionalnost i epistemske zasluge – od pitanja koja se odnose na smjer istraživanja i proizvodnje znanja.

Feministička epistemologija, kako izlaže Helen Longino, ne odnosi se na neko posebno učenje, već na pristup teoriji spoznaje koja u svoje središte postavlja feminističke brige. Longino smatra da bi bolje bilo govoriti o feminističkom bavljenju epistemologijom (koje nije isto što i feministička epistemologija), što ima „izlječujući učinak“ uklanjanja sugestije da neka epistemološka teza mora imati osebujan feministički ili rodno-vezan sadržaj da bi bila feministička teza⁵. Velik dio feminističke epistemologije usredotočio se na teme koje se tiču znanstvene spoznaje, no postoje i drugi epistemološki izazovi koji proizlaze iz feminističkog socijalnog i političkog angažmana⁶. Longino kaže kako je feministička epistemologija još uvijek „u procesu“, međutim, feminističke filozofkinje uspjele su staviti na dnevni red suvremene filozofije pitanja o naravi spoznajnog subjekta, o epistemološkom opravdanju i o utjecaju maskulinističke predrasude na artikuliranje konvencionalnih filozofskih koncepata. Angažirane su u prihvaćenoj raspravi o odnosima spoznaje, istraživanja i socijalnih vrijednosti, što su teme koje su velikim dijelom zapostavljene u novijoj analitičkoj epistemologiji.

Feminističke epistemologinje se bavi pitanjem „o čijem znanju“ govorimo. One ne sugeriraju da su empirijski dokazi pogrešni, već da je potrebno razumjeti da je većina uvjerenja rezultat njihovog društvenog konteksta.

⁵ Longino, Helen: Feministička epistemologija, u Epistemologija – Vodič u teorije znanja, Jesenski i Turk, 2004. str. 436.

⁶ Martha Nussbaum u svom članku Profesorica parodije kritizira kvijetizam (ravnodušnost, neosjetljivost) Judith Butler i njezinih sljedbenika. Nussbaum smatra da je Butleričin feminizam mnogo lakši od starog feminizma. Butler govori talentiranim mladim ženama da ne trebaju raditi na promjeni zakona ili hranjenju gladnih. One mogu voditi politiku u sigurnosti svojih kampusa, ostajući na simboličkoj razini, misleći da su hrabre kroz subverzivne geste u svojim govorima i gestikulacijom. Nussbaum smatra da ta hrabrost ne čini ništa – gladne žene nisu nahranjene time, izmučene žene nisu zaklonjene time, silovane žene u tome ne nalaze pravdu, gejevi i lezbijke ne postižu zakonsku zaštitu kroz to.

Feminističke epistemologinje smatraju da način na koji se znanost oblikuje, uključuje kulturne i društvene standarde. Rod je dio kulturne ideje koja oblikuje način na koji se priroda i proces znanosti opisuju. Feminističke teoretičarke su razvile nekoliko relevantnih feminističkih alata za proučavanje roda, znanosti i znanja – feminističku teoriju stajališta, feministički postmodernizam i feministički empirizam. U ovom radu ću se fokusirati na feminističku teoriju stajališta. Feministička teorija stajališta tvrdi da je znanje situirano i da je smješteno ondje gdje postoji hijerarhija moći s obzirom na rod, rasu i klasu. Ona ističe problematiku povijesnih koncepata prikupljanja znanja, objektivnosti i racionalnosti koji su suprotstavljeni ženama, kao i sustave znanja usmjerene isključivo na potrebe i interese muškaraca. Proučavanje ovih područja dovelo je do značajnih kvantitativnih i kvalitativnih istraživanja, kao i pozitivnih pomaka položaja žena u znanosti.

Cilj ovog rada je istražiti prethodno navedene teme te doprinijeti razmišljanju o problematici androcentričnosti znanja, kao i pokazati značaj i relevantnost feminističke epistemologije i teorije stajališta.

2. FEMINIZAM I FILOZOFIJA

Charlotte Witt i Lisa Shapiro pišu da su feminističke filozofkinje, uključene u projekt ponovnog čitanja i formuliranja filozofskog kanona („kompilacija *la crème de la crème* autora i njihovih tekstova“⁷) uočile dva značajna područja koja su ih zabrinula. Prvi je problem povijesnog isključenja – feminističke filozofkinje suočene su s tradicijom koja vjeruje da ne postoje filozofkinje, i ako uopće postoje, da su beznačajne. Naravno, žene nisu u potpunosti odsutne iz povijesti filozofije i to nas dovodi do drugog izazova s kojim se suočavamo⁸. Kanonski filozofi su mnogo pisali o ženama i kakve su one zapravo („Žene mogu biti obrazovane, ali za više znanosti, filozofiju i određene umjetničke produkcije koje iziskuju nešto opće, one nisu stvorene. Žene mogu biti dosjetljive, imati ukus i ljupkost, ali nemaju ideale... Ako žene stoje na vrhu vlasti onda je država u opasnosti, jer one ne djeluju prema zahtjevima općenitosti nego prema slučajnim sklonostima i mnijenju.“⁹). Općenito, često nalazimo da su filozofske norme poput razuma i objektivnosti definirane kao kontrast materiji, iracionalnom ili bilo kakvom drugom pojmu koji filozof povezuje sa ženama i ženstvenošću. Tradicija nam govori da filozofija sama, njezini zakoni razuma i objektivnosti, isključuju sve što je žensko ili povezano sa ženama.

Kao odgovor na to, feminističke filozofkinje kritizirale su oboje, povijesnu isključivost žena iz filozofske tradicije i negativnu karakterizaciju žena ili same ženskosti u njoj. Feminističke povjesničarke filozofije raspravljale su o povijesnom zapisu kao nepotpunom, budući da izostavlja filozofkinje. Zbog toga je filozofska tradicija konceptualno manjkava, zato što su temeljne norme poput razuma ili objektivnosti muške. Pomoću ovih kritika, feminističke filozofkinje su uvećale filozofski kanon i reevaluirale njegove norme s namjerom da uključe žene u filozofsko „MI“.

⁷ Waithe, Mary Ellen: *From Canon Fodder to Canon-Formation: How Do We Get There from Here?*, u *The Monist*, Vol. 98, No. 1, *The History of Women's Ideas* (January, 2015), str. 22

⁸ Witt, Charlotte; Shapiro, Lisa, "Feminist History of Philosophy", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*

⁹ Hegel, Georg Wilhelm Friedrich: *Osnovne crte filozofije prava*, Biblioteka Logos, 1989. str. 299.; Nadežda Čačinović u svom radu *Mizoginija u filozofskoj tradiciji* piše o tome da žene koje Aristotel vidi oko sebe ne bave se staloženim promatranjem i proučavanjem, iz čega se zaključuje, u suprotnosti s logikom koju kodificira sam Aristotel, da i nisu sposobne za to. To se onda osnažuje doista bizarnim zaključcima o njihovoj tjelesnoj sazdanosti (na primjer, da su po prirodi hladnije od muškaraca pa ih valja držati u kući da se ne "prehlade"). Čačinović piše kako empiričar John Locke (usp. Dvije rasprave o vladavini) kao da iznosi egalitarne zaključke, ali na kraju smješta ženu u privatnu sferu, što je onda diskvalificira za poslove javnosti. Jean-Jacques Rousseau možda se također može smatrati ambivalentnim, ali prema Čačinović njegov *Emile* izlaže jasno stavove o podređenosti žena, potrebi da se ograniče i osposobe za pomoć i potporu vrednijima od sebe.

Witt i Shapiro kažu da su feminističke kritičarke kritizirale filozofski kanon, koji je podnio i kritike od analitičkih ili kontinentalnih pogleda. Najradikalnije feminističke kritike pozivaju na to da se kanonske centralne filozofske norme i vrijednosti, poput razuma i objektivnosti, smatraju rodnim pojmovima. Sinoptički pristup posmatra zapadnu filozofsku tradiciju kao cjelinu i raspravlja da su njezini temeljni koncepti smatrani kao muški. Međutim, ako je to tako, tada cijela zapadna filozofska tradicija, kao i njeni centralni koncepti, zahtijeva kritičko feminističko ispitivanje. Nadalje, filozofijska slika sebe kao univerzalne i objektivne, prije nego pojedinačne i pristrane, pogrešno je shvaćena¹⁰.

Feminističke sinoptičke interpretacije kanona mogu biti u nekoliko oblika. U prvom obliku Genevieve Lloyd u svom djelu *Čovjek od razuma* raspravlja o tome da su razum i objektivnost u povijesti filozofije smatrani muškim rodnom. Način na koji su razum i objektivnost smatrani muškim rodnom varira kao što varira filozofska teorija i povijesni period, ali činjenica da su oni tako smatrani jest konstanta. Od Aristotela do Humea, od Platona do Sartra, razum je povezan s muškošću/muškim. Zbog toga, pojam razuma koji smo naslijedili, bilo da govorimo o empiristima ili egzistencijalistima, zahtijeva kritičko ispitivanje.

Drugi oblik sinoptičke interpretacije, koji pokazuje Susan Bordo u *Letu do objektivnosti*, raspravlja da moderni period u filozofiji i posebno u filozofiji Descartesa, jest izvor naših ideala razuma i objektivnosti i smatra se muškim rodnom. Drugim riječima, ova priča prati promjenu u filozofiji istovremenu s usponom moderne znanosti, koja generira ideale¹¹ razuma i objektivnosti, koji su duboko antagonistični prema ženama i feminizmu. Kartezijski racionalizam i norme moderne znanosti obilježavaju prekid s filozofskom i kulturnom tradicijom koja je udovoljavala ženskim karakteristikama i moćima¹². Descarters zastupa radikalni dualizam koji označava opozicije između razuma i starosti, slobode i ograničenosti, uma i tijela. Njegove su opozicije zaoštrile spolne razlike između muškaraca i žena, a on oživljava Aristotelove binarne opozicije: muško-žensko, aktivno-pasivno, dobro-zlo, forma-materija, svjetlo-tama, desno-lijevo, ravno-krivo, neparno-parno, ono što miruje – ono što se kreće. Jedna strana binarnih opozicija uvijek odražava veću moć i tako stvara dominaciju u društvu, koja se održava znanošću, institucijama i kulturom. Tako su muškoj strani pripisane

¹⁰ Witt, Charlotte; Shapiro, Lisa, "Feminist History of Philosophy", The Stanford Encyclopedia of Philosophy

¹¹ Muškarci koji su učinili puno za znanost, nagrađeni su monografijama koje su pridonijele vječnoj slavi njihovih tijela i umova, ali i znanstvenoj hagiografiji. Interakcija između društva, koje daje značaj personi, i pojedinaca, ekoji je moraju utjeloviti, podvlači hibridni karakter koncept persone između pojedinca i društva. Simboli, vrijednosti, značenja i kultura su bitni sastavni dijelovi ove interakcije. Daston, Lorraine, and H. Otto Sibum. "Introduction: Scientific personae and their histories." *Science in context* 16.1-2 (2003), str. 8

¹² Witt, Charlotte; Shapiro, Lisa, "Feminist History of Philosophy", The Stanford Encyclopedia of Philosophy

superiorne kvalitete, a ženskoj manje vrijedne. Sve to proizvelo je nove opozicije: razum-osjećaji, činjenice-vrijednosti, kultura-priroda, znanost-vjervanje, javno-privatno, muževnost-ženstvenost.

Unatoč njihovim različitim povijesnim pričama i različitim načinima kojima shvaćaju muškost razuma, svaka od ovih panoramskih vizija povijesti filozofije daje isti pogled – centralne norme koje obavještavaju našu današnju filozofsku kulturu smatrane su muškim rodom. Dakle, ovi sinoptički narativi filozofske tradicije omogućuju povijesna opravdanja feminističkim filozofkinjama, koje su kritične prema centralnim filozofskim normama razuma i objektivnosti. Opravdava li feminističko kritičko čitanje povijesti filozofije njihov zaključak da tradicionalni koncepti razuma trebaju biti odbačeni od feministkinja ili zaključak da tradicionalni koncepti razuma trebaju biti podložni kritičkoj analizi? Dakle, ono što se treba raspraviti jest da razum i objektivnost mogu biti drugačiji i bolji, ako se ne smatraju muškim rodom, već neutralnim rodom ili ženskim.

Witt i Shapiro smatraju da je feministička revizija kanona najkarakterističnija i najradikalnija u svom vraćanju filozofkinja u povijest, kao i u postavljanju žena u kanon velikih filozofa. To je radikalni projekt jer otkrivanjem povijesti filozofkinja, uništava se mit da je filozofija bila ili da treba biti sačuvana kao muška.

Ponovo pronalaženje filozofkinja i njihovo uključivanje u filozofski kanon je učinilo to da se ospori mit da ženama nije mjesto u povijesti filozofije, kao i mišljenje da ako filozofkinje uopće postoje, one su beznačajne i nevažne. Ljubiteljice i ljubitelji mudrosti imaju korist od ispravke ovih krivih vjervanja. Štoviše, kao feministkinje, Witt i Shapiro su zainteresirane za ispravljanje učinaka diskriminacije prema filozofkinjama, koje su bile nepravедno izbrisane iz povijesti, i to zbog njihovog spola, a ne njihove filozofske ideje (misli).

Witt i Shapiro nisu jedine koje zanima povijesni aspekt feminizma u filozofiji. Julie Ward u svojoj knjizi članaka *Feminizam i antička filozofija* kaže da znanstveno zanimanje za spajanje polja antičke grčke misli i feminizma raste od 1970-ih u angloameričkim akademskim krugovima. U svjetlu ograničenja nekih prethodnih feminističkih interpretacija antičke filozofije, pojavila se nova škola tumačenja, gdje se feministkinje educiraju o drevnoj filozofiji¹³. Ward kaže da povjesničarke filozofije pokušavaju objasniti što im tekstovi otkrivaju

¹³ Ward, Julie K. (ed.), *Feminism and Ancient Philosophy*, New York and London: Routledge, 1996, str. 14

o pitanjima koja se odnose na žene i rod, na koja su ih upozorile prethodne feminističke misli. Ward nadodaje da smatra vrijednim produžiti feminističku raspravu tamo gdje je stala kako bismo raspravu poboljšale i obogatile.

Julia Annas u svom tekstu *Platonova Država i feminizam* tvrdi da ograničeni opseg Platonovog prijedloga u Državi V da bi žene, prikladno obrazovane, trebale upravljati gradom zajedno s muškarcima, pokazuje da se on ne može smatrati ranim feministom¹⁴. Za Annas se suvremeni feminizam bavi stvaranjem jednakosti prilika, glasa i emancipacijom žena od ograničenja kućnog rada. Ipak, ona otkriva da Platonov prijedlog ignorira sve ove ciljeve: on je ograničen na odabrani dio žena i ne pokušava pružiti dobra ili jednakost ženama kao takvim. Iako Platon ne drži da su žene kao žene prirodno inferiorne u odnosu na muškarce i čini se da se u tom pogledu slaže sa suvremenim feminizmom, Annas smatra da je sličnost prilično varljiva.

Platonov prijedlog da neke žene vladaju je čisto utilitaristički¹⁵: žene bi trebale biti osposobljene i moći upravljati gradom kako bi oslobodile intelektualni resurs koji je do sada bio nedostupan. Nadalje, stvarni argument koji pokazuje da su žene po prirodi sposobne da izvršavaju bilo koji zadatak u vezi s vladanjem grada, ometan je konačnim upozorenjem da će muškarci izvršavati te zadatke bolje od žena¹⁶. Budući da su prijedlozi za vladanje žena uvjetovani postizanjem najboljeg slaganja u državi, a ne brigom za ženski status kao takav, Annas zaključuje da se argument Republike ne može smatrati prethodnikom suvremenih argumenata za emancipaciju žena, niti da je Platon profeminist.

Marcia Homiak u svom članku *Feminizam i Aristotelov racionalni ideal* ispituje ideal života koji Aristotel predlaže u svojoj etici: najbolji ljudski život je onaj koji se sastoji od racionalne aktivnosti. Homiak tvrdi da Aristotelov ideal, umjesto da je opresivan, ima emancipacijski potencijal za žene. Dio njezine argumentacije ovisi o potencijalnim opasnostima koje ideali altruizma i samilosti mogu predstavljati ženama u njihovom socijalno-ekonomskom podređenom položaju. Za razliku od normi za žene, koje se usredotočuju na njihovu emocionalnost, simpatiju i altruizam, Homiak sugerira da žene trebaju razmotriti moralni ideal koji pokušava uravnotežiti emocije s razumom. Smatra da bez komponente racionalnog promišljanja o dobru, životi vođeni po altruističkim standardima mogu postati destruktivni i nezdravi s obzirom na opći sekundarni status žena u odnosu na muškarce.

¹⁴ Ward, Julie K. (ed.), *Feminism and Ancient Philosophy*, New York and London: Routledge, 1996, str 3.

¹⁵ Isto, str. 10

¹⁶ Isto, str. 11

Da bi Aristotelov ideal trebao biti primjenjiv na žene iznenađuje, obzirom da njegov grad, polis, ovisi o hijerarhijskoj organizaciji ljudskih bića, prema onome što Homiak naziva „psihološkom slobodom“¹⁷. Ova vrsta slobode sastoji se u stupnju do kojeg ljudi mogu donositi razumne odluke o svom životu. Uobičajeno klasično atensko mišljenje, ono koje Aristotel dijeli, jest da ne-građani, poput robova, manualnih radnika i slobodnih žena, nemaju sposobnost promišljanja o dobru. Iz toga slijedi da ove skupine zahtijevaju da druga skupina sa sposobnosti promišljenosti ima vlast nad njima. Budući da je ovaj opis društvene i političke strukture nedemokratičan, moramo se pitati u kojem pogledu ideal koji izlazi iz ove perspektive može pomoći ženama.

Homiak odgovara da, iako Aristotelov pojam dobrog društva stavlja slobodne muškarce u svoj vrh i identificira najbolji ljudski život kao aktivnosti povezane s muškarcima, on nije „maskulinistički“ u smislu u kojem su feministkinje, poput Lloyd, definirale pojam¹⁸. Aristotelov ideal dobrog života ne zanemaruje ulogu emocija u životu, niti mu nedostaje koncepcija mjesta osobnih odnosa u moralnoj sferi. Suprotno tome, njegov racionalni ideal čuva bliski odnos razuma i emocija. Budući da analiza Aristotelovog racionalnog ideala pokazuje razlog da se vodimo i ograničimo emocijom i osjećajima, ne može se svesti na neki oblik nepristrasnosti. Nadalje, budući da je povezan sa državama karaktera kao što su pravda, hrabrost i prijateljstvo, za njihovu izvrsnost potrebna je društvena zajednica, ovaj ideal podržava osobnu stvarnost i brigu za druge.

Dakle, Aristotelov ideal ljudskog dobra podupire pojam intelektualne i emocionalne kompetencije i neovisnosti koje Homiak smatra potrebnima za žene u suvremenom društvu, u kojem žive i rade u ekonomskoj i emocionalnoj podređenosti muškarcima.

¹⁷ Ward. Julie K. (ed.), *Feminism and Ancient Philosophy*, New York and London: Routledge, 1996.

¹⁸ Isto

3. FEMINISTIČKA EPISTEMOLOGIJA

Feministička epistemologija proučava načine na koje spol utječe na naše koncepcije znanja, spoznavatelja, prakse istraživanja i opravdanja. Ona identificira kako dominantne koncepcije i prakse dodjeljivanja znanja, stjecanja i opravdanja omalovažavaju žene i druge podređene skupine te ih nastoji reformirati da služe interesima tih skupina¹⁹. Razne feminističke epistemologinje tvrde da dominantne prakse znanja dovode žene u nepovoljan položaj isključujući ih iz istraživanja, uskraćujući im epistemološki autoritet, negirajući 'ženske' kognitivne stilove, proizvodeći teorije koje žene predstavljaju kao inferiorne ili značajne samo u načinu na koji služe muškim interesima, proizvodeći teorije društvenih pojava koje čine rodne odnose moći nevidljivima, te konačno proizvodeći znanje koje nije korisno za one u podređenom položaju. Feminističke epistemologinje prate ove nedostatke do pogrešnih koncepcija znanja, spoznavatelja, objektivnosti i znanstvene metodologije. Nude različite izvještaje o tome kako prevladati te neuspjehe. One također žele objasniti zašto je ulazak žena i feminističkih znanstvenica u različite akademske discipline stvorio nova pitanja, teorije, metode i nalaze, žele pokazati kako su spolne i feminističke vrijednosti i perspektive igrale ulogu u ovim transformacijama, one promiču teorije koje pomažu egalitarističkim i oslobodilačkim pokretima, te brane razvoj događaja kao epistemološki napredak.

Središnji koncept feminističke epistemologije je situirano znanje: znanje koje odražava posebne perspektive spoznaje. Feminističke filozofkinje istražuju kako rod postavlja poznavanje predmeta. One su artikulirale tri glavna pristupa ovom pitanju – feminističku teoriju stajališta, feministički postmodernizam i feministički empirizam²⁰. Neki od središnjih problema bi bili utemeljenje feminističkih kritika znanosti i feminističke znanosti, definiranje odgovarajućih uloga društvenih i političkih vrijednosti u istraživanju, evaluiranje ideala objektivnosti i reforma prakse epistemičkih autoriteta i epistemičkih vrlina.

O feminističkoj epistemologiji govori Helen E. Longino koja želi napomenuti što feministička epistemologija nije. Nije proučavanje ili obrana ženske intuicije, „ženskih načina spoznaje“ niti subjektivizma; to nije 'zagrljaj' iracionalnosti ili protagorejskog relativizma. Feminističke filozofkinje slavile su ženski subjekt, zalagale se za konstruktivnu ulogu emocije u znanju i

¹⁹ Anderson, Elizabeth: *Feminist Epistemology and Philosophy of Science*, Stanford Encyclopedia of Philosophy, 2000.

²⁰ Isto

kritizirale standardne izvještaje/prikaze objektivnosti i racionalnosti, dok napadi na feminističku epistemologiju imaju tendenciju ignorirati argumente koje feministkinje nude.

Teme i pozicije u feminističkoj epistemologiji preklapaju se s temama i pozicijama u filozofiji općenito²¹. Longino kaže kako feministička epistemologija ima i kritičku i konstruktivnu dimenziju. Kritičke dimenzije uključuju demonstraciju oblika muške pristranosti u središtu filozofske analize tema objektivnosti, razuma, znanja i racionalnosti. Konstruktivne dimenzije uključuju stvaranje prostora za specifično feminističke programe istraživanja, identificiranje ili obranu epistemičkih smjernica feminističkog istraživanja. Među konstruktivnim programima najočitiji su feministička teorija stajališta i feministički empirizam, dok i feministički oblici pragmatizma nalaze prihvatanje.

Lorraine Code u svom članku *Feministička epistemologija* kada kaže da je najveći utjecaj feminizma na epistemologiju bilo to što je stavljeno pitanje „O čijem znanju govorimo?“ u središte epistemološkog ispitivanja. Feminističke epistemologinje elaborirale su genealoško-interpretativne metode, zalagale se za rekonstrukciju empirizma, artikulirale način mišljenja i demonstrirale potencijal psihosocijalnih i poststrukturalističkih analiza da se usprotive hegemoniji epistemoloških muških narativa. Demonstrirale su istaknutost, u evaluaciji bilo kojeg epistemološkog događaja, socijalnih aranžmana moći i privilegija²².

Znanstveno znanje, koje i dalje muškarci štite, regulativan je model objektivnog epistemološkog autoriteta te iskustva i vrijednosti ne-bijelih, ne-muških i ostalih ‘drugih’ znalaca, moraju se prilagoditi idealiziranoj znanstvenoj i implicitno muškoj normi ili riskirati da budu odbačeni.

Mnoge uspostavljene teorije znanja, skupa s koncepcijama razuma, epistemičke agencije, objektivnosti, iskustva i znanja, prešutno su vukle svoj konceptualan i teorijski aparat od idealiziranog stajališta znanja, produciranog i validiranog od muškaraca, koji okupiraju dominantne socijalne, političke i ekonomske pozicije u bijelim zapadnim društvima. Upravo to ovjekovječuje hijerarhijski poredak u kojem žene i ostali ‘drugi’ okupiraju najmanje autoritativnih pozicija.

²¹ Longino, Helen E.; Lennon, Kathleen: *Feminist Epistemology as a Local Epistemology* u Proceedings of the Aristotelian Society, Supplementary Volumes Vol. 71 (1997), str. 20

²² Code, Lorraine: *Feminist Epistemology*, The Routledge Encyclopedia of Philosophy

Ideal objektivnosti²³ (usmjeren na ukidanje ili barem ušutkavanje subjektivnosti uopće) je odvojen, neutralan i nezainteresiran pristup subjektu stvari, koji postoji u javnom prostoru, udaljen od znalaca/promatrača i koji mu ništa osobno ne znači: takvi ideali pripadaju osobama kojima situacija omogućava da budu samo promatrači 'izvana'. To su obični bijeli muškarci, koji se smatraju reprezentativnim ljudskim subjektom. Ukratko, feminističke genealogije i dekonstrukcije tih ideala su pokazale da, unatoč njihovoj samoproglašenoj neutralnosti, ti ideali su naturalizirani, normalizirani i dolaze od iskustava i socijalnih pozicija privilegiranih (muških) Europljana i njihovih potomaka²⁴.

Code piše kako se feministkinje pitaju u kojoj mjeri uvjeti znanja uključuju i društvene uvjete (obzirom da su znanja postavljena od privilegiranih bijelih muškaraca). Moraju raditi s empiričkim dokazom ako se žele efektivno angažirati sa socijalnim, političkim i 'prirodnim' stvarnostima koje održavaju hijerarhijske socijalne strukture. Ipak, klasične i mnoge suvremene verzije empirizma su konstruirane oko pretpostavki koje su štetne i neprijateljske za feminističke emancipacijske projekte – žena može zauzeti mjesto u njima samo ako je pripremljena da bude 'poput muškarca', odnosno privilegiranog, zdravog (able-bodied), bijelog muškarca.

Za feminističke empiričarke sekularni i znanstveni cilj je proizvesti znanje koje nije androcentrično niti označeno kao seksističko, rasističko ili klasističko. Objektivnost je osigurana visokim standardima socijalne kritike, koju svi epistemički produkti moraju zadovoljavati. Takva kritika može otkriti androcentričnost i ostale 'centričnosti' čak i u 'dobroj' znanosti i ispitivanju, s pozicije koja je otvorena nadzoru te se rigorozno posvećuje poslu unutar granica i mnogih mogućnosti empiričkog dokaza.

Obzirom da autoritativno znanje, koje postavlja standarde u zapadnim kulturama, dolazi od socijalnih iskustava i materijalnih okolnosti bijelih educiranih muškaraca srednje klase, žene su potlačene u marginaliziranim potkласnim epistemičkim pozicijama. Znanost kao praksa je kreirala zatvoren diskurs u kojem jako malo žena i ne bijelih muškaraca može sudjelovati.

²³ Dio znanstvenog istraživanja je objektivn jer pruža konvergentne izvore dokaza za neki rezultat, a članovi tog područja su složni da je istraživanje dobro izvedeno. Izvješće o pregledu moglo bi biti objektivno jer je recenzent uložio muke da razmotri sva različita istraživanja i poglede na temu, a u raspravi koja je uslijedila o toj temi, skupina stručnjaka je došla do sličnih zaključaka i otkrila da nisu imali što dodati. Složenost objektivnosti osigurava i njezinu fleksibilnost u korištenju i snagu njezine normativne sile. Douglas, Heather: *The Irreducible Complexity of Objectivity*, Synthese, Vol. 138, No. 3 (Feb., 2004), str. 468.

²⁴ Code, Lorraine: *Feminist Epistemology*, The Routledge Encyclopedia of Philosophy

Činjenica da je znanost kreirala zatvoreni diskurs potvrđuje i Sandra Harding. Harding smatra da su feminističke kritike uznemirile i naljutile mnoge. Kao prvo, feminističke kritike uključuju ključne uvide drugih pokreta, istovremeno izazivajući nizak prioritet dodijeljen feminističkim pitanjima u planovima socijalne reforme. Kao drugo, kritike dovode u pitanje spolnu podjelu rada – socijalni aspekt organizacije ljudskih odnosa koji ne prepoznaje ono što je „prirodno“, a što socijalno²⁵. Ono što je uznemirujuće za mnoge jest to da kritike osporavaju ljudski osjećaj osobnog identiteta u svojoj srži. One izazivaju i preispituju poželjnost rodni aspekata naših osobnosti, kao i rodni izražaj u društvenim praksama, koji je većini muškaraca i žena pružio zadovoljstvo vlastitog identiteta. Konačno, kao simbolički sustav, rodna razlika je najstarije, najuniverzalnije i najsnažnije podrijetlo moralno vrednovane konceptualizacije našeg svijeta.

Harding smatra da jednom kada počnemo teoretizirati rod – definirati rod kao analitičku kategoriju unutar koje ljudi razmišljaju i organiziraju svoju društvenu aktivnost, a ne kao prirodnu posljedicu razlike spola ili kao društvenu varijablu dodijeljenu pojedinim ljudima na različite načine od kulture do kulture – tada možemo početi uvažavati u kojoj su mjeri rodna značenja oslabila naše sustave vjerovanja, institucije, pa čak i našu arhitekturu i urbano planiranje²⁶. Društvena struktura znanosti, kao i mnoge njezine primjene, tehnologije te njezini načini definiranja problema i dizajniranja eksperimenata, kao i načini konstruiranja i dodjeljivanja značenja, nije samo seksistička, već i klasistička, kulturološki prisilna i rasistička. Minimalno se odmičemo od feminističke epistemologije prema teorijama interseksionalnosti kada govorimo o Patriciji Hill Collins.

Collins govori o seksističkoj i rasističkoj društvenoj strukturi znanosti. Kaže da kada bijeli muškarci kontroliraju postupak provjere znanja, time mogu djelovati na suzbijanje crne feminističke misli. Budući da je opća kultura, koja oblikuje prihvaćeno znanje stručnjaka, prožeta širokim shvaćanjima o crnoj ženskoj inferiornosti, nove tvrdnje o znanju koje krše ove pretpostavke vjerojatno će se smatrati anomalijom. Malo je vjerojatno da će se misaona izazovna shvaćanja crne ženske inferiornosti stvoriti iz akademske zajednice pod kontrolom bijelog muškarca jer i vrsta pitanja koja bi se mogla postaviti, nužno bi odražavala osnovni nedostatak poznavanja crne ženske stvarnosti²⁷.

²⁵ Isto, str. 10

²⁶ Isto, str. 17

²⁷ Collins, Patricia Hill: *The Social Construction of Black Feminist Thought* u *Signs*, Vol. 14, No. 4, *Common Grounds and Crossroads: Race, Ethnicity and Class in Women's Lives*, 1989. (str. 745-773), str. 753.

Collins napominje da kao rezultat kolonijalizma, imperijalizma, ropstva, aparthejda i drugih sustava rasne dominacije, crnci dijele zajedničko iskustvo ugnjetavanja. Ta afrocentrična svijest prožima zajedničku povijest ljudi afričkog porijekla kroz okvir izrazite afrocentričke epistemologije. Feminističke znanstvenice iznose sličan argument. Tvrde da žene dijele povijest patrijarhalnog ugnjetavanja kroz političku ekonomiju materijalnih uvjeta seksualnosti i reprodukcije. Smatra se da ovi zajednički materijalni uvjeti nadilaze podjele među ženama po rasnoj, klasnoj, religijskoj, seksualnoj i etničkoj pripadnosti te čine osnovu ženskog stajališta s odgovarajućom feminističkom sviješću i epistemologijom²⁸.

O vezi rase i epistemologije piše i Charles W. Mills, koji u svom radu *Ignorancija bijelaca* kaže da je moderna angloamerička epistemologija, ponekad na rubu solipsizma, ravnodušna prema mogućim kognitivnim posljedicama klasne, rasne ili rodne pripadnosti (ili točnije rečeno uzimajući stajalište bijelog muškarca), bila stotinama godina neprijateljski teren za razvoj bilo kojeg koncepta za raskrinkavanje nejednakosti među različitim grupama²⁹. Čini se da je „društvo“ o kojem filozofi pišu često sastavljeno od bijelih muškaraca, tako da je dobro zapitati se kako se to društvo reproducira. U njihovom društvu marksistička kritika naizgled je diskreditirana, feministička kritika je marginalizirana, a rasna kritika uopće ne postoji. Konkretno, analiza nasljeđa supremacije bijelaca jedva je pokrenuta.

Ono što Mills želi napomenuti jest ideja o neznanju, koje nije kontingentno, već u kojoj rasa (rasizam) igra presudnu uzročnu ulogu. Bijelo neznanje i ignorancija kao kognitivni fenomen mora se jasno historicizirati. Dakle, uzročnost u mehanizmima stvaranja i održavanja bijelog neznanja na makro razini je socijalno-strukturalna, a ne fizičko-biološka. Racionalizirana kauzalnost na koju Mills poziva treba biti dovoljno ekspanzivna da uključuje i neposrednu rasističku motivaciju i više neosobnu socijalno-strukturalnu uzročnost, koja može djelovati čak i ako dotični spoznavatelj nije rasist. S gledišta socijalne epistemologije, posebno nakon prelaska s de jure u de facto supremaciji bijelaca, upravo je takva vrsta bijelog neznanja najvažnija.

Mills je objavio poziv za kognitivnu znanost koja bi pokrenula istraživanje teškoća koje bijeli ljudi pokazuju u prevladavanju neznanja u vezi s rasizmom, uključujući skretanje s teme, samoobmanu i zaboravljivost. Neupućenost, neobaziranje i ignorancija bijelaca uspjela je

²⁸ Isto, str. 772.

²⁹ Sullivan, Shannon; Tuana, Nancy: *Race and Epistemologies of Ignorance*, State University of New York Press, 2007., str. 13.

procvjetati jer ih je bijela epistemologija neznanja štitila od opasnosti 'crnoće'. Mills smatra da samo kršenjem pravila i meta pravila možemo započeti dug proces koji će dovesti do eventualnog prosvjetljenja koje je uistinu višerasno³⁰.

Ignoranciju i epistemologiju povezuje i Sarah Lucia Hoagland, koja piše kako njezin početni interes za istraživanje ignorancije leži u negiranju relacionalnosti koja je često dio epistemologije neznanja, negiranju suštinskog odnosa između onih osoba dominantne kulture koji su ignorantni i onih o kojima su ignorantni. U tom pogledu, prakse neznanja uključuju odnose moći. Hoagland tvrdi da su epistemološke prakse neznanja strateške i uključuju negiranje relacionalnosti – bjelina ne postoji neovisno od angažmana s ljudima druge boje kože³¹.

Hoagland piše da izgradnja i održavanje dominantne ignorancije uključuje praksu, iz logike ugnjetavanja i iz logike otpora. Ona želi razmišljati o načinima donošenja disonance i nevjerice koje će razbiti misao da samo dominantna logika ima smisla, o načinima destabilizacije sigurnosti i hijerarhijske relacije. Smatra da se trebamo fokusirati na razmišljanje o načinima otvaranja, slušanja i učenja od drugih, što se može shvatiti samo praksom i angažmanom. To ne uključuje samo preusmjerenje pozornosti, nego i spoznajne i etičke pomake. Pitanja koja trebamo postavljati nisu „od koga tražimo razumljivost“ ili „kome vjerujemo na osnovu odgovora“³². Pravo pitanje je hoćemo li razvijati vještine međusobnog upoznavanja i shvaćanja i prihvaćanja onih drugačijih.

³⁰ Sullivan, Shannon; Tuana, Nancy: *Race and Epistemologies of Ignorance*, State University of New York Press, 2007., str. 35

³¹ Isto, str. 96.

³² Isto, str. 113.

4. TEORIJA STAJALIŠTA

Feministička epistemologija stajališta uvelike je pridonijela razumijevanju odnosa između privilegiranog znanja i moći, kritike znanstvenog znanja i vrednovanja prethodno odbačenih perspektiva. Iako teorija stajališta nije bez kritike, njeno podrijetlo se rijetko ispituje – tko su teoretičari na koje se pozivaju feminističke epistemologinje stajališta? Feminističke teoretičarke stajališta referiraju se na Lukácsovu kritiku zapadnjačke znanosti i racionalizma te njegovo naglašavanje stajališta proletarijata, ali se također pozivaju i na Marxovu analizu rada i stajalište proletarijata³³. Na prvu se može činiti da feminističke teoretičarke stajališta i Lukács dijele mišljenje o radu. Za feminističke teoretičarke stajališta rad, aktivnost i praksa su temelj za privilegiranje stajališta žena. Za Lukácsa je perspektiva proletarijata vrednovana jer radnik postaje objekt – stvar. U tom smislu, radnici se reificiraju u procesu rada dok postaju svjesni sebe kao objekta. Samosvijest, samospoznaja radnika otkriva da komodifikacija u svakom pogledu strukturira društvenu stvarnost, tako da su čak i psihološke osobine radnika odvojene od njegove ukupne osobnosti. Osvještavajući sebe kao proizvod, proletarijat prepoznaje sebe kao predmet ekonomskog procesa, kao pokretač kapitalističkog stroja. To dovodi do druge razlike u naglasku između Lukácsa i teoretičarki stajališta³⁴. Dok Lukács i feminističke teoretičarke stajališta kritiziraju modernu racionalističku misao i znanstvene epistemologije, prigovor feminističkog stajališta se temelji na isključenju žena u stjecanju znanja i kulture ili na smanjenju njihovog stvarnog doprinosa. Lukácsovo odbacivanje zapadnjačke racionalističke i znanstvene epistemologije temelji se na fragmentaciji znanja na sfere. To je posebno uključivalo razdvajanje od „činjenica“, „vrijednosti“, „i“ i „trebalo“, što je smatrao antinomijama buržoaske misli, koji zauzvrat reflektiraju u kapitalističkoj podjeli rada. Unutar ovog konteksta kultura je bila lomljena i zastupana od strane izolirane jedinke – potpune usamljenosti ljudskih radnika.

Različita mišljenja između feminističkih teoretičarki stajališta i Lukácsa potiču na shvaćanje da je Marx feministkinjama bliži, zbog njihovog razumijevanja njegova pogleda na rad. Nakon što su poduzele značajan korak (počevši od onoga što su shvatile da je Marxova definicija rada) mogle su početi zauzimati odnos koji je uspostavio Marx. Marxov je rad neophodan jer prihvaćanje stajališta potlačenih razotkriva stvarne odnose između ljudskih bića. Postoje paralele između Marxovog opisa rada proletarijata i iskustva žena, između rada i rada žena, dok

³³ Ellis, Bob; Fopp, Rodney: *The Origins of Standpoint Epistemologies: Feminism, Marx and Lukács*, The University of Sydney, 2001., str. 2

³⁴ Isto, str. 3

one drže kuću i brinu se za djecu, paze na muškarce kad su bolesni, osiguravaju logistiku svog tjelesnog postojanja i rade na profesionalnoj i menadžerskoj sceni na analogan način³⁵. Ukratko, ženski životi, održiva aktivnost žena, analogni su radu radničke klase koji održava živote vladajućih.

Talijanska feministkinja i filozofkinja Silvia Federici napisala je feminističku kritiku Marxa koja se, na različite načine, razvijala od 1970-ih. U središtu ove kritike nalazi se argument da je Marxovu analizu kapitalizma ometala njegova nesposobnost da zamisli rad koji nije u obliku robne proizvodnje, kao i njegova sljepoća za značaj ženskog neplaćenog reproduktivnog rada u procesu kapitalističke akumulacije. Ignoriranje ovog ženskog rada ograničilo je Marxovo razumijevanje pravog opsega kapitalističkog iskorištavanja rada i funkcije nadnice u stvaranju podjela unutar radničke klase, počevši od odnosa žena i muškaraca. Da je Marx prepoznao da se kapitalizam mora oslanjati i na golemu količinu neplaćenih kućanskih poslova za reprodukciju radne snage, kao i na devalvaciju tih reproduktivnih aktivnosti kako bi se smanjili troškovi radne snage, možda bi bio manje sklon razmatranju kapitalističkog razvoja kao neizbježnog i progresivnog³⁶. Federici smatra to iznenađujućim, da je Marx, s obzirom na svoju teorijsku sofisticiranost, ignorirao postojanje ženskog rada. Ženski rad je rad za koji se vjeruje da je isključivo domena žene i povezuje određene stereotipne zadatke koje povijest povezuje sa ženskim spolom. Naročito se koristi u pogledu neplaćenog posla koji će majka ili supruga obavljati u obitelji i domaćinstvu.

Zašto je Marx ignorirao ženski rad? On je opisao stanje u industrijskom proletarijatu svog vremena onako kako ga je vidio, a ženski kućanski poslovi gotovo da nisu bili u tome. Kućanski poslovi, kao specifična grana kapitalističke proizvodnje, nalazili su se ispod Marxovog povijesnog i političkog horizonta barem u industrijskoj radničkoj klasi³⁷. Kućanski poslovi služe reprodukciji radne snage, odnosno njima se vrši onaj rad koji neće biti plaćen, a služi izdržavanju radne snage (pranje i peglanje radne odjeće, kuhanje ručka, čišćenje cipela, održavanje higijene spavaonice i sl.). Dakle, specifična je grana jer se bazira na ženskom neplaćenom radu koji služi reprodukciji radne snage i neodvojiv je od kapitalističkog načina proizvodnje s obzirom na to da dio troškova reprodukcije te radne snage ne pada na teret kapitalista, nego na teret radnikove žene koja besplatno obavlja taj posao.

³⁵ Ellis, Bob; Fopp, Rodney: *The Origins of Standpoint Epistemologies: Feminism, Marx and Lukács*, The University of Sydney, 2001., str. 4

³⁶ Federici, Silvia: *A Feminist Critique of Marx by Silvia Federici*, 2011., str. 2

³⁷ Isto, str. 4

Federici također smatra da je Marx zanemario žensku radnu snagu jer je ostao vezan za tehnološki koncept revolucije, gdje sloboda dolazi kroz stroj, gdje se smatra da je povećanje produktivnosti rada materijalni temelj komunizma i gdje se kapitalistička organizacija rad promatra kao najviši model povijesne racionalnosti, koji se održava za svaki drugi oblik proizvodnje, uključujući reprodukciju radne snage³⁸. Drugim riječima, Marx nije prepoznao važnost ženskog rada, jer je prihvatio kapitalističke kriterije za ono što predstavlja rad, vjerovao je da je industrijski rad faza na kojoj će se igrati bitka za emancipaciju čovječanstva.

Unatoč poteškoćama na koje su feministkinje ukazale u marksističkoj teoriji, postoji nekoliko razloga za preuzimanje dijela Marxovog pristupa. Nancy Hartsock tvrdi da se Marxova metoda i metoda suvremenog ženskog pokreta međusobno rekapituliraju na važne načine, što omogućava feministkinjama da preuzmu aspekte Marxove metode³⁹. Hartsock govori kako je preuzela Marxovu razliku između pojave i esencije, cirkulacije i produkcije, apstraktnog i konkretnog, i da koristi razlike između dvostrukih razina stvarnosti kako bi utvrdila teorijske forme primjerene svakoj razini kada se gledaju, ne samo sa stajališta proletarijata, nego i iz specifično feminističkog stajališta.

Sandra Harding kaže kako feministička teorija stajališta, koja se razvila 70-ih i 80-ih godina markirajući povijesnu dimenziju iskustva žene i oslanjajući se na kontekstualnu formaciju znanja, njegove historijske dimenzije i društveno značenje, postavlja vezu između znanja i politike u središte svoje analize, želeći objasniti učinke što ih različite politike imaju na stvaranja znanja. Ona je bitna za feminističku epistemologiju i epistemologiju općenito zato što naglašava važnost ženskog iskustva unutar društveno i povijesno kontekstualiziranog znanja koje je neodvojivo od političkog diskursa. Ona predstavlja promjenu paradigme koja dominira tradicionalnom epistemologijom, stavljajući u prvi plan znanje potlačenih. Teorija stajališta jest snažna teorija kojom se može diskutirati pozicija bilo koje marginalizirane grupe i koja sadrži epistemološke temelje – proučavanje onoga što i kako ljudi znaju, poboljšanja međugrupnog razumijevanja i komunikacije te socijalne akcije.

Povijesni materijalni izvještaj/prikaz epistemologije stajališta istražuje odnos između društvenog načina proizvodnje i onoga što je pojedinac u stanju znati. Za ovaj izvještaj je kapitalizam način proizvodnje od interesa. Izvještaj sugerira da je nečija klasa u kapitalističkom

³⁸ Isto, str. 5

³⁹ Hartsock, Nancy: The feminist standpoint: Developing the ground for a specifically feminist historical materialism, u *Discovering Reality*, Springer, Dordrecht, 1983., str. 283

sustavu relevantna za ono što je pojedincu moguće znati. Feministički materijalni izvještaji, umjesto da istražuju odnos između znanja i društvene klase (pod kapitalizmom), preusmjeravaju svoju analizu na odnos između znanja i roda (pod kapitalističkim patrijarhatom). Oni optužuju povijesne materijalne prikaze za zanemarivanje jedinstvenih načina na koje je ženski rad središnji u sustavu reprodukcije. Tamo gdje povijesni materijalni izvještaji istražuju pojavu proleterskog stajališta, feministički materijalni izvještaji se zalažu nastanak feminističkog stajališta. Kao što klasa postavlja ograničenja u znanju, feminističke materijalistkinje tvrde da institucionalizirana podjela rodnoga rada pod patrijarhatom strukturira društvene odnose, strukturirajući tako naše razumijevanje tih društvenih odnosa.

Sandra Harding se u svom članku *Promišljanje epistemologije stajališta* pita kako objasniti činjenicu da su politički vođeni istraživački projekti uspješni proizvesti preciznije rezultate istraživanja od onih koji su navodno vođeni ciljem vrijednosne neutralnosti. Epistemolozi teorije stajališta, a posebno feministkinje koje su najcjelovitije artikulirale tu teoriju znanja – tvrdili su da su postavili temeljnu 'kartu' za teoriju stajališta: „započnite misao od marginaliziranih života i uzmite njihovu svakodnevnicu kao problematičnu“⁴⁰.

Harding kaže kako je intelektualna povijest feminističke teorije stajališta konvencionalno povezana s Hegelovim razmišljanjima o onome što se može znati o odnosu gospodar / rob s gledišta života roba, nasuprot života gospodara, iz čega su Marx, Engels i Lukács nakon toga razvili uvid u „stajalište proletarijata“ iz kojeg su proizvedene marksističke teorije o načinu na koji klasno društvo funkcionira. Polazište teorije stajališta jest da u društvima stratificiranima rasom, etničkom pripadnošću, klasom, rodom i seksualnošću, aktivnosti onih na vrhu organiziraju i ograničavaju ono što osobe mogu razumjeti kao svijet oko sebe. Postoje neke perspektive društva iz kojih stvarni međuljudski odnosi nisu vidljivi. Suprotno tome, aktivnosti onih na dnu društvene hijerarhije mogu pružiti polazne točke za razmišljanje, iz kojih međuljudski odnosi mogu postati vidljivi⁴¹. To je zato što iskustva i životi marginaliziranih ljudi pružaju posebne probleme koje treba objasniti ili istražiti, međutim njihova iskustva i životi su obezvrijeđeni ili ignorirani.

Stoga, nečija društvena situacija omogućava, ali i ograničava ono što osoba može znati. Harding tvrdi da životi žena mogu pružiti polazište za postavljanje novih, kritičkih pitanja o životu žena,

⁴⁰ Harding, Sandra: *Rethinking Standpoint Epistemology: What is „Strong Objectivity?“* u *Feminist Epistemologies*, Routledge, 1993. (str. 49-82), str. 50

⁴¹ Isto, str. 54

ali i o životu muškaraca i uzročno-posljedičnim odnosima između njih. Na primjer, Dorothy Smith ističe da ako počnemo razmišljati o životu žena, možemo vidjeti da je ženama dodijeljen posao koji muškarci ne žele raditi – briga o ljudskom tijelu, dakle briga o tijelima muškaraca, beba, djece, staraca, bolesnika i o vlastitim tijelima. Ženama je također dodijeljena odgovornost za lokalna mjesta u kojima ta tijela postoje, dok čiste i brinu za svoje i tuđe kuće i radne prostore. Ovakav „ženski rad“ oslobađa muškarce vladajućih skupina da se uranjaju u svijet žena⁴². Što su žene više uspješne u ovom konkretnom poslu, to je muškarcima takav oblik socijalnog posla više nevidljiv.

Dakle, teorije stajališta tvrde da se polazi od 'misli' iz života marginaliziranih grupa – kod njih se pojavljuju kritička pitanja koja ne nastaju u mislima onih koji žive u dominantnoj grupi. Istraživanjem života žena generirat će se manje iskrivljeni prikazi, ne samo o životima žena, već i o životima muškaraca, kao i o cijelom društvenom poretku. Život i iskustva žena pružaju temelje za znanje, iz kojih proizlaze znanstvena pitanja.

Osim inozemnih, i hrvatske filozofkinje, poput Blaženke Despot i Rade Iveković, bavile su se temom feminizma i filozofije⁴³. Radovi starijih generacija filozofkinja feministkinja su utjecali na mlađe generacije filozofa i filozofkinja – jedna od njih je Ivana Brstilo. Pod utjecajem suvremenih autora (Kuhn, Harding, Barnes), teoretičarke stajališta znanje definiraju kao društvenu artikulaciju, svojevrsan projekt zajednice i produkt političkih interesa u povijesnim okolnostima⁴⁴. Brstilo piše da ta primjedba čini ovaj feminističko-epistemološki program važnim za rasprave i analize o suvremenim, ali i tradicionalnim poveznicama znanja i (ne)moći. Kroz iste je moguće rasvijetliti odnose podređenosti i povlaštenosti koje je znanstvena praksa često legitimirala i tako sudjelovala u diskriminaciji, izrabljivanju i ugnjetavanju. Politički karakter znanja ujedno poziva i na njegovu (društvenu) odgovornost.

Brstilo kaže da je pri tome ključan rad na eliminaciji seksističkih praksi, koje koče i sputavaju ženine potencijale, ambicije, kompetencije pa i razvoj same karijere. Iako formalni znanstveni kodeks nije seksistički, praksa je drugačije nastrojena – nije naklonjena ženama kao

⁴² Isto, str. 55

⁴³ Blaženku Despot je zanimala problematika marksističkog feminizma i socijalnih pokreta, koju je istražila u svojim djelima *Žensko pitanje i socijalističko samoupravljanje* (1987) i *Emancipacija i novi socijalni pokreti* (1987). Istraživačka zanimanja Rade Iveković uključuju indijsku filozofiju, feminističku i političku filozofiju, o kojima piše u svojim djelima: *Pregled indijske filozofije* (1981), *O ženskome u grčkoj filozofiji prije Platona* (1984), *From Nation to Gender* (2002), *Epistemological fractures: The decline of western paradigms. Beyond the current epistemic hegemony?* (2019).

⁴⁴ Brstilo, Ivana: *Feministička epistemologija - kapitulacija znanstvene jednorodnosti*, Socijalna ekologija : časopis za ekološku misao i sociologijska istraživanja okoline, Vol. 19 No. 2, 2010., str. 162

sedundarnim ili marginaliziranim znanstvenim subjektima⁴⁵. Ono što je problem jest kako detektirati i iskorijeniti neformalne patrijarhalne obrasce koje koče puni ženski znanstveni angažman. Brstilo piše kako u brojnim razrađenim teorijama nije slučaj da se teoretiziraju i istražuju stvarni društveni odnosi među ljudima. Slijedom toga, određeni fenomeni (p)ostaju akademski nevidljivi usprkos njihovoj stvarnoj pristunosti i efektima.

O feminističkoj teoriji stajališta govori i Nataša Bokan, koja se referira na Sandru Harding i kaže da je vrlo važno istaknuti da teoretičarke teorije stajališta ne smatraju da su samo ženski životi valjano polazište istraživanja: one pridaju pozitivnu znanstvenu i epistemološku vrijednost poziciji marginalnosti, čime ne isključuju važne doprinose onih nemarginaliziranih, tj. privilegiranih skupina feminističkom i drugom istraživanju⁴⁶. Teorija stajališta jest snažna teorija kojom se može diskutirati pozicija bilo koje marginalizirane grupe, i koja sadrži epistemološke temelje – proučavanje ono što i kako ljudi znaju, poboljšanja međugrupnog razumijevanja i komunikacije te socijalne akcije.

Za konvencionalnu empirističku epistemologiju subjekt spoznaje treba biti nevidljiv, bestjelesan, u suprotnosti s ikakvim vrijednosnim stavovima, bez ikakvih identiteta (kulturnih, rodnih, rasnih, klasnih...), te homogen, jedinstven i koherentan, a pravo znanje ne treba imati određenu povijesnu poziciju. Epistemologija stajališta zahtijeva potpuno drukčiji subjekt spoznaje. On je vidljiv i tjelesan, ne samo zato jer kreće od konkretnih života već i zato što su i konceptualne sheme uvijek sheme određenog povijesnog momenta. Dakle, takvi „subjekti spoznaje nisu bitno različiti od svojih objekata“.

Osnova teorije stajališta jest tvrdnja da ljudi „vide“ stvari različito iz različitih društvenih pozicija – različite grupe imaju različita socijalna, ekonomska i simbolička gledišta⁴⁷. Oni koji kontroliraju društvena značenja oblikuju svijet što ga drugi vide, definiraju stvarnost u konkretnoj kulturi, stvarajući zapravo ideološku perspektivu što, u obliku u kojem je predstavljena svijetu, predstavlja službenu stvarnost. Dakle, nema objektivnog ili vrijednosno neutralnog gledišta, svatko ima svoj pogled na stvari iz konteksta vlastite pozicije.

Zbog ovoga kritičari često optužuju teoriju stajališta za relativizam. Epistemološki relativizam je „anatema“ svakog znanstvenog projekta, pa niti oni feministički nisu iznimka. Optužba da su feminističke teorije stajališta relativističke proizlazi iz tvrdnje da je sve znanje društveno

⁴⁵ Isto, str. 163

⁴⁶ Bokan, Nataša: *Feministička epistemologija*, Filozofska istraživanja, Vol. 25 No. 4, 2005., str. 870

⁴⁷ Bokan, Nataša: *Feministička epistemologija*, Filozofska istraživanja, Vol. 25 No. 4, 2005., str. 871

situirano i da neke društvene vrijednosti poboljšavaju proces istraživanja i stjecanja znanja. Odgovarajući na ovu optužbu, Sandra Harding konceptualizira objektivnost, zalažući se za traženje snažne objektivnosti⁴⁸. Harding tvrdi da teorija stajališta nameće rigoroznu logiku otkrivanja koja uključuje snažni zahtjev za stalnim razmišljanjem i samokritikom iz stajališta, omogućujući opravdanje društveno utemeljenih tvrdnji o znanju. Ovaj kritički pristup rezultira snažnijim pojmom objektivnosti od onog koji je postignut tradicionalnim pristupima istraživanja. Harding zaključuje kako svi oblici relativizma imaju determinirajuću povijest: oni se u određenim trenucima povijesti pojavljuju kao intelektualni problemi u samo nekim kulturama i samo za određene skupine ljudi⁴⁹. Relativizam nije u osnovi problem koji proizlazi iz feminističke misli koja počinje u marginaliziranim životima – relativizam proizlazi iz misli dominantne skupine. Prepoznavanje važnosti razmišljanja o tome kome pripada takav problem jedna je od prednosti teorije stajališta.

O teoriji stajališta piše i Patricia Hill Collins te kaže kako isključenje iz osnovne pismenosti, kvalitetnih obrazovnih iskustava, fakulteta i administrativnih položaja ograničavalo je pristup crnih žena na utjecajne akademske pozicije. Dakle, crne žene mogu iznijeti tvrdnje o znanju, koje osporavaju one tvrdnje koje su postale zajedništvo bijelih muškaraca, a njihova zajednica ne dopušta da se crne žene natječu s njima u proizvodnji tvrdnji znanja. Kao posljedica toga, bilo kakva uvjerenja koja kontroliraju bijeli muškarci akademici mogu se uskratiti crnim ženama, koje proizvode crnu feminističku misao na osnovu toga što to nije vjerodostojno istraživanje. Autorica Briana Toole naziva taj proces epistemičkom eksploatacijom⁵⁰. Definira ju kao uporno epistemičko isključivanje koje koči nečiji doprinos proizvodnji znanja, pri čemu se spoznajna isključenost shvaća kao neopravdano kršenje epistemičke agencije znalaca. Epistemička eksploatacija se događa kada povlašteni ljudi prisiljavaju marginalizirane ljude da ih educiraju o prirodi ugnjetavanja s kojom se suočavaju. Epistemička eksploatacija je opresivna jer je obilježena neprepoznatim, nekompensiranim, emocionalno oporezivajućim, prisilnim spoznajnim radom⁵¹.

Epistemička eksploatacija nastaje zato što marginalizirani spoznavatelji znaju neke društvene činjenice koje dominantno pozicionirani spoznavatelji ne mogu znati. Kao rezultat toga,

⁴⁸ *Bowell, Tracy: Feminist Standpoint Theory, Internet Encyclopedia of Philosophy*

⁴⁹ *Hardin, Sandra: Rethinking Standpoint Epistemology, Routledge, 1993., str. 62*

⁵⁰ *Toole, Briana: From Standpoint Epistemology to Epistemic Oppression, 2019., u Hypatia: A Journal of Feminist Philosophy, str. 10*

⁵¹ *Isto, str. 13*

dominantno pozicionirani spoznavatelji imaju tendenciju da umanjuju tvrdnje marginaliziranih spoznavatelja. Da bismo protumačili određene slučajeve kao slučajeve spoznajne eksploatacije, prvo nam je potreban epistemološki okvir koji priznaje da društveno marginalizirani spoznavatelji imaju korpus znanja, koji nedostaje dominantno pozicioniranim spoznavateljima. Epistemologija stajališta pruža takav okvir.

Collins kaže da budući da crne žene imaju pristup i afrocentričnom i feminističkom stajalištu, alternativna epistemologija, koja se koristi za ponovno artikuliranje stajališta crnaca, odražava elemente obje tradicije⁵². Potraga za razlikovnim obilježjima alternativne epistemologije koju koriste afroameričke žene otkriva da vrijednosti i ideali koje afričke znanstvenice identificiraju kao karakterno „crne“, često imaju izuzetnu sličnost sa sličnim idejama za koje feminističke znanstvenice tvrde da su karakteristično „ženske“. Ova sličnost ukazuje na to da materijalni uvjeti ugnjetavanja mogu drastično varirati, a opet stvaraju određenu ujednačenost u epistemologijama podređenih grupa. Dakle, značaj afrocentričke feminističke epistemologije može ležati u njegovom obogaćivanju razumijevanja načina na koji podređene skupine stvaraju znanje koje im omogućuje da se odupru ugnjetavanju.

⁵² Collins, Patricia Hill: *The Social Construction of Black Feminist Thought* u *Signs*, Vol. 14, No. 4, Common Grounds and Crossroads: Race, Ethnicity and Class in Women's Lives, 1989. (str. 745-773), str. 756

5. „MUŠKO GLEDIŠTE“, EPISTEMIČKA PRIVILEGIRANOST I ESENCIJALIZAM

Susan Haack u svom radu *Znanost iz feminističke perspektive* postavlja dva pitanja: jesu li zapadnjačka epistemologija, metafizika, metodologija i filozofija znanosti utemeljene samo u muškarčevom karakterističnom razumijevanju sebe, drugih i prirode, te je li to razumijevanje iskrivljuje naše modele razuma i znanstvenih istraživanja? Haack piše kako neke feministkinje očito smatraju da je muško stajalište nepotpuno, dok neke izričito tvrde da je muško gledište inherentno izopačeno⁵³. To izopačeno muško gledište, stajalište mora zamijeniti navodno superiorno žensko stajalište. Haack je također zabrinula tvrdnja da postoji izrazito i svojstveno muško stajalište. Smatra da je to opasno jer misli da je lažno, ali ono što ju smeta jest to da je zapravo seksistički odbiti shvatiti teoriju jednostavno zbog spola osobe koja ju je proizvela. Feministkinje ne bi trebale dopustiti seksizam prema muškarcima jer je on jednako pogrešan kao i seksizam prema ženama.

Haack ne misli da činjenica da je teoriju osmislila osoba jednog spola, a ne drugog, dokazuje da je ta teorija lažna, i smatra kako ne postoji takvo nešto kao izrazito muško stajalište. Ona ne negira da određena iskustva osobe mogu povećati vjerojatnost percipiranja neke vrste problema ili podržavanja neke vrste teorije⁵⁴. Bilo bi, doduše, pogrešno misliti da takva vrsta promatranja ozbiljno podržava ideju o izrazito ženskom stajalištu, a pogotovo ideju o izrazito superiornom ženskom stajalištu. Haack smatra da je ključni teorijski zadatak feminizma otkrivanje i dijagnosticiranje utjecajnih seksističkih teorija. Jedan oblik otkrivanja seksističkih teorija jest prikazivanje činjenica da teorija iznosi lažne tvrdnje, npr. o ženskim sposobnostima⁵⁵. Drugi oblik otkrivanja seksističkih teorija je pokazati kako teorija ostavlja dojam da je spol osobe bitan u određenim situacijama, kada zapravo nije.

Susan Haack i u svom radu *Epistemološke refleksije stare feministkinje* govori da, kao feministkinja i kao epistemologinja, ne vidi povezanost između epistemologije i feminizma, u onom smislu kako ga feministička epistemologija vidi. Smatra da zadnjih desetljeća dolazi do promjene u filozofiji feminizma – od skromnog stila koji je naglašavao zajedničku ljudskost žena i muškaraca, usredotočenog na pravdu i mogućnosti, od stila koji se bavio pitanjima socijalne i političke teorije do ambicioznog feminizma koji naglašava „žensko stajalište“ i tvrdi da ima revolucionarni značaj za sva područja filozofije, uključujući epistemologiju. Dakle, što

⁵³ Haack, Susan: *Science 'From a Feminist Perspective'*, January 1992. *Philosophy* 67(259):5 – 18. str. 265

⁵⁴ Isto, str. 257

⁵⁵ Isto, str. 269

je feminističko u feminističkoj epistemologiji? Haack kaže da postoje dva pravca povezivanja feminizma i epistemologije, što odgovara dvama tumačenjima izraza „ženskog stajališta“: način na koji žene vide stvari i služenje interesima žena⁵⁶. Ponekad se kaže da feministička epistemologija predstavlja ženske načine spoznavanja. Ovaj povratak u pojam „razmišljanje poput žene“ uznemirujuće podsjeća na stare seksističke stereotipe. Haack nije uvjerena da postoje izrazito ženski „načini spoznavanja“ jer smatra da svako ljudsko biće koristi svoje osjetilno i introspektivno iskustvo te prema tome prilagođava objašnjenja koja teorizira. Razlike u kognitivnom stilu, poput razlika u rukopisu, izgledaju više individualno nego rodno određeno.

Vrijednosti kojima je nauka prožeta do sada su bile androcentrične, seksističke i neprimjerene interesima žena. Feminističke kritike seksizma u znanstvenom teoretiziranju ne mogu se shvatiti samo kao kritike loše znanosti – moral koji treba izvući jest da moramo odustati od potrage za znanošću koja nema vrijednosti, u korist postizanja cilja znanosti, koji su informirani po feminističkim vrijednostima. Bila bi istinski feministička epistemologija ako bi se mogla ostvariti težnja da se legitimizira ideja da feminističke vrijednosti određuju koje su teorije prihvaćene. Pitanje koje Haack postavlja feminističkoj epistemologiji jest pitanje o potencijalnoj tiraniji, koju bi tražilo 'politički adekvatno istraživanje'. Bi li feministkinje optužile za regresivne političke ideje ono istraživanje koje bi, prema njima, bilo 'politički neadekvatno'? Haack smatra da ispitivanje i istraživanje najbolje napreduje od onih ljudi, koji imaju istinsku želju otkriti kako stvari stoje, koji će biti uporniji, manje dogmatični i otvoreniji od onih koji samo žele napraviti slučaj sa nekim unaprijed zaključenim zaključkom⁵⁷. Prema Haack je iz toga je očigledno zašto je ideja da se istraživanje treba politizirati pogrešna.

Susan Haack nije jedina koja kritizira feministkinje u epistemologiji. Marianne Janack kritizira teoriju stajališta govoreći da pripadnici potlačenih skupina, uključujući sve žene, imaju pogled na svijet koji se ne razlikuje samo od perspektive koja je na raspolaganju pripadnicima vladajuće klase, već je i epistemički privilegiran. Feminističke tvrdnje da potlačeni uživaju epistemičku privilegiranost u odnosu na vladajuću klasu, često se susreću s nevjericom od strane tradicionalnih epistemologa i filozofa znanosti. Oni impliciraju da moramo biti ludi kada pomislimo da potlačeni i njihove situacije mogu imati nešto značajno za reći o rješavanju znanstvenih problema⁵⁸. Suprotno ovom stajalištu, feminističke filozofkinje znanosti tvrde da

⁵⁶ Haack, Susan: *Epistemological Reflections of an Old Feminist*, 1993., Reason Papers, str. 32

⁵⁷ Isto, str. 38

⁵⁸ Janack, Marianne: *Standpoint Epistemology without the "Standpoint"?: An Examination of Epistemic Privilege and Epistemic Authority*, Hypatia Vol. 12, No. 2 (Spring, 1997), str. 127

su načini postavljanja problema važni i da istinski slobodoumna znanost ne smije zanemariti kontekst otkrića kao „iracionalno“ i izvan domene „stvarne znanosti“.

Problem koji se postavlja jest stajalište svih žena⁵⁹. Pitanje imaju li sve žene istu poziciju gledišta i isto stajalište ostaje kontroverzni subjekt u feminističkim krugovima; tvrdnja da neke žene posjeduju epistemički povoljniji položaj od drugih žena jednako je problematična. Ipak, još uvijek možemo razviti održivu feminističku epistemologiju stajališta ako shvatimo da takvo epistemičko povlašteno stajalište žena nije dano, već se postiže društvenom, političkom i teorijskom borbom. Janack smatra da definicija stajališta žena očekuje revoluciju. U međuvremenu, žene se moraju oslanjati na spoznajna iskustva svih žena.

Janack govori da tvrdnja epistemičke privilegije u području sociopolitičke teorije uglavnom opravdava zahtjeve za autoritetom, posebno ovlaštenjem članova marginaliziranih skupina da govore sami za sebe, što je autoritet koji nemaju ako smo svi podjednako sposobni znati njih i njihovu situaciju. Kroz ovo opravdanje marginalizirani sebi daju autoritet za stvaranje vlastitih definiranih opisa sebe i svijeta. Zahtijevaju da njihovi glasovi, glasovi koji su isključeni kroz proces društvene marginalizacije, dobiju istu pažnju koja se daje glasovima sociokulturnih stručnjaka/kinja. Ovdje se mora intervenirati i promijeniti smjer razgovora. Janack smatra da možemo razviti verziju teorije stajališta koja izbjegava problematične pokušaje definiranja veze između socijalne marginalizacije, „stajališta“ o svijetu i epistemičke privilegije, ali koja i dalje dozvoljava epistemički autoritet za one koji su bili isključeni iz procesa proizvodnje znanja.

Janack smatra da umjesto da rekonstruiramo koncept epistemički povoljnog stajališta, trebamo se koncentrirati na demistifikaciju postupka kojim se zapravo dodjeljuje epistemički autoritet. To znači razotkrivanje tvrdnje prosvjetiteljstva da epistemički autoritet proizlazi iz epistemičko povlaštenog stajališta ili položaja⁶⁰. Odvajanjem epistemičkog autoriteta od epistemičke privilegije možemo se zalagati za društveno-oslobodilački projekt bez pretpostavke istinitosti priče prosvjetiteljstva o racionalnim agentima i epistemičkoj privilegiranosti. Pokazujući kako se kroz društvene i političke prakse gradi epistemička privilegija, ostavljamo otvorenu mogućnost ispitivanja prosvjetiteljskog koncepta „racionalnih bića“, dok se još uvijek zalažemo za uključivanje glasova mnogih u naše teoretiziranje.

Na kraju, zaključuje Janack, to znači da prestajemo tvrditi da društvena marginalizacija daje epistemičku privilegiju i, zahvaljujući toj privilegiranosti, marginalizirani bi trebali biti

⁵⁹ Isto, str. 128

⁶⁰ Isto, str. 137

uključeni u znanost jer ih je ispravno uključiti zato što su određene vrste političkih promjena omogućene upravo uključivanjem marginaliziranih skupina.

Maksim Kokushkin smatra da se teorija stajališta može sažeti u skup teorijskih i epistemoloških prijedloga namijenjenih stvaranju alternativnog znanja. Takva je alternativa nužna jer destabilizira dominantnu proizvodnju androcentričnog znanja koja isključuje žene i druge nepriviligirane skupine. Međutim, u procesu stvaranja alternative, teorija stajališta mora se odvojiti od dominantnih načina proizvodnje znanja i pozabaviti se pokušajima potkopavanja iznutra. Kokushkin napominje da se teorija stajališta stoga ne može iznijeti izvan konteksta rasprave o esencijalizmu⁶¹. Koncept podrazumijeva da određena urođena obilježja definiraju ženu i imaju prednost nad kulturnim ili povijesnim kontekstom u kojem živi. Esencijalizam bi se mogao odnositi i na nebiološke značajke žena koje dijele sve žene i koje se smatraju ženskom „suštinom“. Feministkinje su čak raspravljale u mjeri u kojoj bi esencijalizam trebao biti dio feminizma.

Esencijalizam spominje i Jana Cattien u svom članku *Feministička epistemologija i pitanje rekonfigurirane razlike*, gdje kaže da se Collins, u svom pokušaju obrane tvrdnje o osobitoj crnoj feminističkoj epistemologiji, problematično zalaže za strategije esencijalizacije i homogenizacije⁶². Kako bi se konstruirala kolektivni identitet za Afroamerikanke u SAD-u na temelju zajedničkih kulturnih korijena, Collins generalizira različite prakse i običaje u „afričkim“ društvima. Vrednovanje iskustava socijalno marginaliziranih skupina lako se naginje problematičnom esencijalizmu jer time uključuje neke dok isključuje druge skupine.

Zadnja kritika je o emocionalnom i kognitivnom radu, kojeg feministička epistemologija ne prikazuje. Briana Toole kaže da se feministički materijalni izvještaji/prikazi nisu uspjeli prilagoditi tako da odražavaju načine na koje se ženske uloge razvijaju kroz vrijeme⁶³. Ovdje ona predlaže da se emocionalni i kognitivni rad, koji žene i ljudi drugih rasa nerazmjerno izvode, uvedu unutar domene feminističkog materijalizma. Emocionalni rad označava slušanje tuđih briga, osjećanje da se nešto događa i pružanje prostora drugima da o tome razgovaraju. Ovaj oblik rada je onaj koji je neravnomjerno raspoređen zbog rodni pretpostavki koje žene

⁶¹ Kokushkin, Maksim: *Standpoint theory is dead, long live standpoint theory! Why standpoint thinking should be embraced by scholars who do not identify as feminists?*, July 2014. str. 14

⁶² Cattien, Jana: *Feminist Epistemology and the Question of Difference Reconfigured*, 2017., u *Journal of International Women's Studies*, Volume 18, Issue 3, str. 10

⁶³ Toole, Brianna: *From Standpoint Epistemology to Epistemic Oppression*, 2019., u *Hypatia: A Journal of Feminist Philosophy*, str. 4-5

smatraju prikladnim za te zadatke jer su žene 'njegovateljice po prirodi'. Kognitivni rad pak označava nevidljivi mentalni rad organiziranja, praćenja i delegiranja poslova kako bi kućanstvo dobro funkcioniralo. U akademskim krugovima, od žena i ljudi drugih rasa se očekuje ovakva vrsta rada – traži se od njih da budu savjetnici i mentori studentima i studenticama ili da se uključuju u dodatne aktivnosti poput službe u raznim odborima. To sve usporava njihove napretke u karijeri zato što imaju manje vremena nego muškarci u akademiji, od kojih se to uglavnom ne traži. Toole smatra da feministički materijalni prikazi teorije stajališta moraju uzeti u obzir ove oblike rada, koji se traže od žena i ljudi drugih rasa u društvu pod supremacijom bijelog kapitalističkog patrijarhata, koji daje dominantno postavljenim agentima pravo na emocionalni i kognitivni rad koji pružaju marginalizirani agenti.

6. ZNAČAJ I RELEVANTNOST FEMINISTIČKE EPISTEMOLOGIJE

Ženi je onemogućeno kreativno sudjelovanje u filozofskim diskursima i glas joj se ušutkivao/potiskivao. Seksizam, patrijarhat i falocentrizam su organizirani dovoljno učinkovito da protjeraju žene iz svega što su karakterizirali kao racionalno, istinito i valjano. Feministkinje zato reaguju na različite načine na zabranu i ušutkivanje/potiskivanje ženskog glasa. Također su razriješile i odlučno odbacile biološki esencijalizam koji pojačava rodne, rasne i druge stereotipe i pogrešne generalizacije. Suvremene feministkinje i mislioci pokušale/i su otvoriti svoje teorije i metode istraživanja širokoj javnosti. U tom je pokušaju važno dopuštanje nekog stupnja esencijalizma.

Strateški esencijalizam čini upravo to – strateški u smislu da se neka bitna obilježja mogu iskoristiti za povratak moći povijesno marginaliziranim i ugroženim skupinama. Istovremeno se za uspjeh ove strategije mora kontinuirano razvijati i problematizirati koncept esencijalizma. Na primjer, razgovor o tijelu može se koristiti kao strategija i tehnika za dekonstrukciju nečijeg društvenog položaja i povezivanje s određenim iskustvima. Strateški esencijalizam koristi se i za suzbijanje pokušaja zanemarivanja povijesnih i kulturnih obrazaca koji određenim skupinama daju privilegiranje i marginaliziraju druge.

Pokušaji zanemarivanja ili brisanja bitnih razlika među skupinama mogu dovesti do brisanja povijesti opresije u ime jednakosti. Stoga, strateški esencijalizam je kompatibilan s teorijom stajališta⁶⁴. Feminističke epistemologije stajališta stvaraju prostor za ideje, koje bi koristile i kritizirale suštinske značajke da bi se skrenula pažnja na strukturna pitanja. U tom smislu, razmišljanje o stajalištu predstavlja alat znanstvenicima unutar feminizma i izvan njega. Teorija stajališta predstavlja mnoštvo nacrti za korištenje strateškog esencijalizma bez uranjanja u ekstremni esencijalizam. Revizijom pojma stajališta i priznavanjem da „žena“ nije fiksna kategorija, stajalište se otvara prema raznim alternativnim epistemologijama utemeljenim na iskustvima stvarnih ljudi. Feministička teorija stajališta priznaje pitanja oko esencijalizma i prihvaća strateški esencijalizam kao jedan od mnogih koraka ka destabilizaciji dominantnih načina proizvodnje znanja.

U svojoj višedimenzionalnoj verziji, teorija stajališta nudi sredstva feminističkim znanstvenicima i aktivistkinjama i znanstvenicima u srodnim područjima⁶⁵. Ova su sredstva

⁶⁴ Kokushkin, Maksim: *Standpoint theory is dead, long live standpoint theory! Why standpoint thinking should be embraced by scholars who do not identify as feminists?*, July 2014. str. 14

⁶⁵ Isto, str. 16

dostupni i znanstvenicama koje se ne identificiraju kao feministkinje i rade na poljima izvan feminizma. Buduća istraživanja izvan feminizma trebala bi se oslanjati na iskustva teoretičarki stajališta i trebala bi isprobati njihova sredstva. Relevantnost feminističke epistemologije se očituje u problematiziranju objektivnosti koja je proglašena od znanstvenog i filozofskog znanja. Politička dostignuća feminističkih epistemologinja sastoje se u otkrivanju patrijarhalne, falocentrične prirode razuma i objektivnosti. Dakle, feministička epistemologija je potrebna za uklanjanje jedinstvenog muškog koncepta objektivnosti kao neutralnog, te nudi alternativne modele objektivnosti, koji su prilagođeni ženskim potrebama i interesima.

Feministička epistemologija je i dalje relevantna jer joj je cilj repolitizirati već politiziran pothvat koji skriva svoju političku povezanost. Kognitivni stil koji podržava i provodi glavna struktura epistemologije naglašava razum, objektivnost, čvrstu argumentaciju, javno odobrenje tvrdnji o znanju i zahtjev za normativnim opravdavajućim standardima znanja. Taj stil odbacuje osobna, proživljena iskustva žena kao izvora znanja, zato što osobna, proživljena iskustva nemaju univerzalnost. Kad se doživljena iskustva diskvalificiraju, ženski se svijet automatski stavlja izvan domena spoznajne važnosti. Pristupi teorije stajališta omogućuju stvaranje alternativnog znanja koje destabilizira dominantno znanje. Potreba za takvim alternativnim znanjem presudna je kada je osnovno znanje organizirano oko ignoriranja ili isključenja nepriviligiranih skupina. Stajalište naglašava važnost materijalnih iskustava i identiteta nepriviligiranih skupina u reorganizaciji diskursa.

7. ZAKLJUČAK

Feminističke filozofkinje suočene su s tradicijom koja vjeruje da ne postoje filozofkinje, ili ako postoje, beznačajne su. Ono što nalaze u kanonu jest da su filozofske norme poput razuma i objektivnosti definirane kao kontrast bilo kakvom pojmu koji filozof povezuje sa ženama i ženstvenošću. Filozofija (i epistemologija) sa svojim zakonima razuma i objektivnosti isključuje sve što je povezano sa ženama. Feministička epistemologija proučava načine na koje spol utječe na naše koncepcije znanja, spoznavatelja, prakse istraživanja i opravdanja. Ona identificira kako dominantne koncepcije i prakse dodjeljivanja znanja, stjecanja i opravdanja omalovažavaju žene i druge podređene skupine te ih nastoji reformirati da služe interesima tih skupina. Feminističke epistemologinje tvrde da dominantne prakse znanja dovode žene u nepovoljan položaj uskraćujući im epistemološki autoritet, negirajući 'ženske' kognitivne stilove te proizvodeći teorije koje žene predstavljaju kao inferiorne ili značajne samo u načinu na koji služe muškim interesima.

Feministička epistemologija stajališta uvelike je pridonijela razumijevanju odnosa između privilegiranog znanja i moći, kritike znanstvenog znanja i vrednovanja prethodno odbačenih perspektiva. Teoretičarke stajališta referiraju se na Lukácsovu kritiku zapadnjačke znanosti i njegovo naglašavanje stajališta proletarijata, ali su zapravo bliže Marxu i pozivaju se na njegovu analizu rada i stajališta proletarijata. Međutim, Marxovo ignoriranje ženskog rada ograničilo je njegovo razumijevanje pravog opsega kapitalističkog iskorištavanja rada u stvaranju podjela unutar radničke klase, počevši od odnosa žena i muškaraca. Marx nije prepoznao da se kapitalizam mora oslanjati na golemu količinu neplaćenog kućnog rada za reprodukciju radne snage. Polazište feminističke teorije stajališta jest da u društvima stratificiranima rasom, etničkom pripadnošću, klasom, rodnom i seksualnošću, aktivnosti onih na vrhu organiziraju i ograničavaju ono što osobe mogu razumjeti, ne shvaćajući da iskustva i životi marginaliziranih pružaju posebne probleme koje treba objasniti ili istražiti.

Iako su feministička epistemologija i feministička teorija stajališta znatno poboljšale status žena u znanosti i društvu, ipak nisu bez kritika. Jedni smatraju da ne postoji „muško gledište“ u znanosti te da znanost ne može biti bez vrijednosti. Drugi smatraju da su marginalizirane skupine marginalizirane s razlogom te da nemaju epistemičku privilegiju i autoritet nad određenim iskustvima. Posljednja kritika koju feminističke epistemologinje dobivaju je ona o esencijalizmu – on podrazumijeva da određena urođena obilježja definiraju ženu i imaju prednost nad kulturnim ili povijesnim kontekstom u kojem živi. Unatoč kritikama, značaj i

relevantnost feminističke epistemologije se očituje u problematiziranju objektivnosti koja je proglašena od znanstvenog i filozofskog znanja. Politička dostignuća feminističkih epistemologinja sastoje se u otkrivanju patrijarhalne, falocentrične prirode razuma i objektivnosti.

Na kraju, relevantnost feminističke epistemologije vidim u obogaćivanju doprinosa filozofiji. Feministička teorija nastavlja osporavati dominantne narative i status quo, ali najvažniji aspekt jest da pitanja, koja se tiču rodne i rasne nejednakosti ne bi trebala zabrinjavati samo žene, već bi trebala biti briga svih ljudi. Dok živimo u istom društvenom i političkom svemiru, naša ljudska odgovornost je da izazivamo teorije koji i dalje negativno utječu na žene i ostale manjinske skupine. Opsežan teorijski i filozofski diskurs feminističke teorije prisiljava nas na kritičko ispitivanje odnosa moći, ekonomskih struktura i društvenih tradicija koje i danas traju. Smatram da je odgovornost filozofa i filozofkinja, kao razumnih osoba i pripadnika/ca ljudske zajednice, kritički se baviti idejama, koje na suptilan ili manje suptilan način potiču opresiju, te razviti dublje razumijevanje sebe, drugih i svog odnosa prema drugima.

8. LITERATURA

- Anderson, Elizabeth: *Feminist Epistemology and Philosophy of Science*, <https://plato.stanford.edu/entries/feminism-epistemology/>, Stanford Encyclopedia of Philosophy, 2000.
- Bokan, Nataša: *Feministička epistemologija*, Filozofska istraživanja, Vol. 25 No. 4, 2005. <https://hrcak.srce.hr/2463>
- Brstilo, Ivana: *Feministička epistemologija - kapitulacija znanstvene jednorodnosti*, Socijalna ekologija : časopis za ekološku misao i sociologijska istraživanja okoline, Vol. 19 No. 2, 2010. https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=90141
- Code, Lorraine: *Feminist Epistemology*, The Routledge Encyclopedia of Philosophy
- Collins, Patricia Hill: *The Social Construction of Black Feminist Thought* u Signs, Vol. 14, No. 4, Common Grounds and Crossroads: Race, Ethnicity and Class in Women's Lives, 1989. (str. 745-773)
- Cattien, Jana: *Feminist Epistemology and the Question of Difference Reconfigured*, <https://vc.bridgew.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=&httpsredir=1&article=1953&context=jiws> 2017., u Journal of International Women's Studies, Volume 18, Issue 3
- Ellis, Bob; Fopp, Rodney: *The Origins of Standpoint Epistemologies: Feminism, Marx and Lukács*, The University of Sydney, 2001. <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.464.8818&rep=rep1&type=pdf>
- Federici, Silvia: *A Feminist Critique of Marx by Silvia Federici*, 2011. <https://womin.org.za/images/the-alternatives/ecofeminism-social-reproduction-theory/S%20Federici%20-%20Feminist%20Critique%20of%20Marx.pdf>
- Haack, Susan: *Epistemological Reflections of an Old Feminist*, https://reasonpapers.com/pdf/18/rp_18_3.pdf 1993., Reason Papers, (str. 31-43)
- Haack, Susan: *Science 'From a Feminist Perspective'*, January 1992. Philosophy 67(259):5 – 18, https://www.researchgate.net/publication/231887857_Science_'From_a_Feminist_Perspective_'_1992
- Harding, Sandra: *Rethinking Standpoint Epistemology: What is „Strong Objectivity?“* u Feminist Epistemologies, Routledge, 1993. (str. 49-82)
- Harding, Sandra: *The Science Question in Feminism*, Ithaca and London, 1986. <https://scienceandsexuality.files.wordpress.com/2015/09/harding-science-question-in-feminism-copy.pdf>

- Harding, Sandra: *Standpoint Theory as a Site of Political, Philosophic and Scientific Debate* u *The Feminist Standpoint Theory Reader, Intellectual and Political Controversies*, Routledge, 2004.
- Janack, Marianne: *Standpoint Epistemology without the "Standpoint"?: An Examination of Epistemic Privilege and Epistemic Authority*, *Hypatia* Vol. 12, No. 2 (Spring, 1997), pp. 125-139, <https://www.jstor.org/stable/3810473?seq=1>
- Kokushkin, Maksim: *Standpoint theory is dead, long live standpoint theory! Why standpoint thinking should be embraced by scholars who do not identify as feminists?*, July 2014, https://www.researchgate.net/publication/279940326_Standpoint_theory_is_dead_long_live_standpoint_theory_Why_standpoint_thinking_should_be_embraced_by_scholars_who_do_not_identify_as_feminists
- Longino, Helen E.; Lennon, Kathleen: *Feminist Epistemology as a Local Epistemology* u *Proceedings of the Aristotelian Society, Supplementary Volumes* Vol. 71 (1997), (str. 19-35+37-54)
- Nussbaum, Martha: *The Professor of Parody, the hip defeatism of Judith Butler* u *The New Republic*, 1999. <https://newrepublic.com/article/150687/professor-parody>
- Pressley, Lauren: *Whose Knowledge is it Anyway? Feminist Epistemology and Science*, December 2005, University of North Carolina – Greensboro <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/summary?doi=10.1.1.159.3736>
- Sullivan, Shannon; Tuana, Nancy: *Race and Epistemologies of Ignorance*, State University of New York Press, 2007.
- Toole, Briana: *From Standpoint Epistemology to Epistemic Oppression*, https://philarchive.org/rec/TOOFSE?all_versions=1 2019., u *Hypatia: A Journal of Feminist Philosophy*
- Ward, Julie K. (ed.), *Feminism and Ancient Philosophy*, New York and London: Routledge, 1996.
- Witt, Charlotte; Shapiro, Lisa, "Feminist History of Philosophy", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2018 Edition), Edward N. Zalta (ed.), <https://plato.stanford.edu/entries/feminism-femhist/>